~~Geneeskundig~~
c

Harderwyck
Medicijnsche Faculteit

GENEESKUNDIG ONDERZOEK

Na de
Oorzaak, Voorkoming, en Genezing,
van de
tegenswoordig heerſchende

ZIEKTE

onder het

RUNDVEE.

Opgeſtelt door de Medicynſche Faculteit te HARDERWYCK.

By J. MOOJEN, Drukker van de Gelderſche Academie. 1745.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

KORT INHOUDT.

WY zyn in die gedachten, dat de oorzaak van de besmettelyke ziekte onder het Rundvee, is eene vlugge besmettende stof in de lugt, welke met de vochten der beesten vermengt, de zelve nevens de vaste deelen, en werkinge in dat levendig lichaam, zoo verandert, dat daar door die teekenen worden verwekt, welke men in de zieke beesten en vervolgens na den dood ontdekt.

Deze Teekenen komen zoo over een met de teekenen van de verrotting, welke bespeurt wordt in de stilstaande vochten en ingewanden in eene warme plaatze bewaart, dat men die naulyks kan onderscheiden, als alleen, dat deze schielyker voortgaan, en vallen in nog rond-gevoerde vochten, en levendige deelen, waar in dit afwykt van de gewone verrottinge.

De ondervinding heeft geleert, door het gebruiken van verscheide middelen, dat dit besmettende niet kan vernietigt worden door eenig Tegengift: en het is ook te den-

denken, dat geen Tegengift gevonden zal worden.

Daar zyn ook geene middelen bekent, welke de beeſten zoo kunnen bewaaren, dat, als dit beſmette onder haare vochten vermengt is, daar door niet zouden gedwongen worden tot deze zoort van verrottinge over te gaan.

Daarom is tot voorkoming beſt het beſmettende te myden, en beſmet zynde de ſtof te lozen door de zweet en pis.

Op welke wyze en door wat middelen men dit kan en moet verrichten, zal uit onze verhandeling blyken: waar in wy getracht hebben, de meeſt bekende en minſt in prys zynde middelen uit te kiezen. En omdat de Huisluiden niet gewoon zyn medicynen te bereiden, hebben wy de gewone wyze van voorſchryven voor de Apothekers gehouden.

GENEESKUNDIG ONDERZOEK

Na de oorzaak, voorkoming en genezing van de tegenswoordig heerſchende ziekte onder het

RUNDVEE.

Et is by veelen als een gemene zetregel aangenomen, dat als men de oorzaak kan ontdekken van een ziekte, dat het dan licht is de genezing te bekomen. Dit heeft veele aangeſpoort alle vermogens aan te wenden om hier toe te geraaken: en dat te verwonderen is, naulyks zal men twee, een het zelfde oordeelende over de oorzaak van een ziekte, vinden; waarom Celſus zoo wel Hippocrates als andere voor zynen tyd als beſpot, en beſluit hier uit beſt te zyn, maar alleen de Ondervinding raad te plegen. Het gaat in deze dagen nog mede op den zelf-

den voet; de Een roept, men moet eerst de oorzaak van de ziekte ontdekken, en dan de middelen daar na schikken; de Ander wil niet anders als Ondervinding, en daarom worden in deze dagen hondert zoorten van middelen voorgeschreven, welkers krachten, als licht en donker, verschillen: zoo dat men heden niet anders heeft als een doolhof van verwarring, dat de huisluiden van alles doet afzien, even als of tegen deze kwaal noch hulpe noch middelen te vinden waren. De Een ende Andere schynen de zaak zelve niet wel te vatten. Die staande houden, dat men eerst de oorzaak moet zoeken, hebben voor een groot gedeelte gelyk, als men vooronderstelt een ziekte, welke uit veele oorzaaken kan komen, en alleen maar zynen naam bekomen heeft uit het een of ander verschynzel, dat ons aan de zinnen opdoet. Neem eens de *Pyn*, de *Waterzugt*, en alle ziekten, welke byzondere deelen of vochten aandoen, als *Colyk*, *Zyde wee*, *Bruin*, *Razerny*, en veel an-

andere: deze alle kan men niet genezen, ten zy men eerst ontdekt heeft, welke de oorzaak van deze byzondere ziekten is. In deze alle kan de ondervinding weinig baten, als die niet gepaart gaat met de kennisse van de byzondere oorzaaken. Wederom is er een ander zoort van ziekte, welke zoo eene openbaare oorzaak heeft, dat men die niet behoeft te onderzoeken, als *wonden*, *pletteren*, *branden*. Maar alschoon men deze oorzaaken al weet, zoo is men daarom niet in staat om op de beste wyze de genezing te bevorderen: hier in leert de ondervinding, wat best dient gedaan te worden. Eindelyk is 'er een zoort van ziekte, welke eene *verborgene oorzaak* heeft, die men niet kan weeten zonder eenige verschynzelen te zamen gevoegt. Neem eens de *Koortze*, de *Ontsteking*, de *Roos*, *Land* en *Volk-ziekte*, *Kinder-pokjes*: hier in zien wy wel eenige teekenen, maar de oorzaak blyft onzigtbaar. In deze zoort is het genoeg, als men maar uit de verschynzelen kan ontdekken, of het een *Koors-*

Ontsteking- of *Roos-stof* is *, waar uit deze teekenen voortkomen, om dat wy de genezing niet na de teekenen zelve, maar na de betekende onzigtbaare oorzaak moeten richten. Hier in gaat dan de ondervinding en redeneering gepaart, en als een van beiden ontbreekt, kan men geen gelukkige genezing beloven: want door het redeneeren en overwegen wordt ontdekt, welke verborgene oorzaak deze verschynzelen oplevert; en door de ondervinding wordt gekent, wat best gedaan wordt in zoo eene gevondene verborgene oorzaak. Als men met het verstand noch verder wil gaan om deze oorzaak te verklaren, dan valt men maar in eene ydele redeneering, die niets doet tot de kennisse en genezing. Neem eens, wy zien de eene plant in het voorjaar, de andere in de zomer, de derde in den herfst bloejen; de eene maakt vier, en de andere twintig bloembladen, en andere veranderingen meer, welke zaaken hier genomen worden als voor zichtbaare teekenen van by-

* *Materia Febrilis, Inflammatoria, Erysipelatosa.*

byzondere verborgene oorzaaken der ziekten: wat zoude het den hovenier baten in het kennen, en aankweeken van deze planten, als hy wist hoe het inwendig gestel en de werkingh was van deze planten; hy kent immers de plant te recht, en weet alles, wat men daar mede doen moet, zonder dat hy de inwendige gesteltheit en werking van deze byzondere planten heeft nagegaan; hy leert ook de kennisse en behandelingen niet, uit de inwendige gesteltheit en verborgene werking der planten, maar door de uitwendige teekenen gepaart met de ondervinding van yder plant in het byzonder. Even zoo gaat het ook in deze ziekten, welke hun naam bekomen uit veele by een gepaarde teekenen, dan moet men zoo veel teekenen by malkanderen zamelen, tot dat men weet, welke verborgene oorzaak men heeft weg te nemen. Deze dus bekende verborgene oorzaak moet dan door proeven en ondervindingen nagegaan worden, of het mogelyk is die weg te nemen, en op wat wys dit best

 kan

kan geſchieden. Waar uit men zeker weet dat de algemene ondervinding niets kan baten, zoo lang als deze ontdekking niet is vooraf gegaan: want of men al ondervinding had, hoe men beſt konde genezen de verborgen oorzaak van een tuſſchen-pozende koorts, daarom zoude men niet weten, wat te doen was in de water-zugt, ontſteking, roos, verrottingh, ſpaanſche pokken en diergelyke. Uit dit beginzel is het zoo noodzakelyk, dat wy eerſt moeten ontdekken de verborgene oorzaak, eer dat men overgaat tot het nemen van proeven. Dit dan bewezen zynde, dat het noodig is voor af de verborgene oorzaak door haare teekenen te ontdekken, en dan te zien, of in die ontdekte oorzaak veele of geene proeven genomen zyn; vindt men, dat hier in geene proeven genomen zyn, dan is het eerſt tydt, met oordeel proeven werkſtellig te maken, om die verborgene oorzaak, welke door haare eigene zichtbaare tekenen eenen naam bekomen heeft, weg te nemen, of te onder te brengen.

Op dezen voet gaan wy dan hier te werk. Wy voorſtellen ons eene onbekende verborgene oorzaak, welke in het Rundvee een zekere ziekte voortbrengt, waar door veele ſterven. Deeze onbekende oorzaak geeft in deze beeſten eenige zichtbare verſchynzelen, uit welke alle by den andere vergeleken men eene verborgene oorzaak moet aanwyzen, welke alle deeze teekenen kan geven, in verſcheide deelen van het beeſt, voor en na den dood: want zoo dra als maar eenige teekenen overſchieten, is het een bewys, dat de rechte oorzaak niet getroffen is. Zoo gaat het ook met de planten, alle deelen van de plant moeten met de beſchryving over een ſtemmen, als het eene of andere in tegendeel bevonden wordt, is het een teken, dat men de rechte plant niet heeft opgegeven. Doch het is niet noodig, dat alle teekenen beſchreven worden, om dat het genoeg is, wanneer maar zoo veele teekenen by malkanderen gevoegt worden, welke alle in geen andere plant gevonden worden. Men

 mag

mag nochtans wel eenige teekenen ten overvloed daar by voegen tot nader bevestiging. Uit deze beschryving weet men dan zeker, dat men die plant heeft, waar aan de opgegeven naam is gegeven, zonder verder onderzoek van het inwendig maakzel. Zoo gaat men ook te werk in het ontdekken van eene oorzaak der ziekte: want als men zoo veele verschynzelen by een kan verzamelen, welke als teekenen voorkomen van eene verborgene oorzaak, dat men daar door die verborgene oorzaak kan onderscheiden van alle andere, dan is men zoo ver gevordert, als men behoort te wezen: want dan redeneert men niet langer, of men de rechte oorzaak voorheeft of niet, maar wat die kan uitvoeren, en wat in de zelve behoort gedaan te worden.

Op deze wys bekomt men wel eene kennisse van eene oorzaak, die van te vooren al beschreven is geweest, maar omdat men eene oorzaak moet nagaan, die nooit bekent is geweest, zoo kan men maar op deze wys te weten komen, by welke van te vooren be-

ſchrevene oorzaak deze het naaſte bykomt, het geen in deze verhandeling te verrichten is. Daarom zullen wy trachten eerſt eenige eigenſchappen van deze verborgene oorzaake op te geven, en die dan vergelyken met andere beſchrevene oorzaaken, om zoo tot nadere kenniſſe van het onbekende te komen.

1. *De oorzaak heeft eenen vluggen aart.* Dat is, zy kan met de lugt zoo vermengt worden, dat zy onzichtbaar met de zelve kan vervoert worden. Want de beſmetting gaat over van het eene beeſt tot het andere, zelfs van de eene ſtal tot den anderen, alleen maar omdat de lugt wordt overgebragt, waar onder onzienelyck deze ſtof vermengt was. Hier uit leert men terſtond, dat niet alle, maar alleen een gedeelte der oorzaaken moeten overwogen worden, die namentlyk alleen, welke met de lugt onzienlyk zig kunnen vermengen.

2. *Zy maakt een kort durende ziekte.* De Geneesheeren zyn gewoon de oorzaaken der ziekten te deelen in die geene,

waar uit voort gebragt worden kort of langdurende * ziekten: dat is, die binnen de 14 of 20 dagen den dood of gezontheit aanbrengen, en andere, die langer duren. Dat deze heerschende ziekte tot de kortdurende ziekten † behoort, daar aan kan niemand twyfelen, om dat alle beesten in dien tydt of genezen zyn of gestorven.

3. *Welke de levens-krachten wegneemt.* Zoo gaat men allengskens voort tot nader bepaling van de eigenschappen van de onbekende oorzaak. Dit is nu te bewyzen uit de verschynzelen in het zieke beest. Eerst vindt men in alle beesten, als zy worden aangetast, dat zy haare magt in de *willige beweging* ‡ verliezen, als zy leggen, kunnense naulyks opstaan, latende de kop hangen by gebrek van kragten in de nek-spieren. Ten anderen in de *Levens beweginge*, § waar door de natuurlyke warmte in de levendige lichamen wordt verwekt en onderhouden: want haar pols gaat zwak-

* *Morbi Acuti & Chronici.* † *Morbi Acuti.*
‡ *Motus animalis.* § *Motus vitalis.*

zwakker en met mindere kragt als te vooren, de ooren, hoorns, en ſtaart, en in zommige zelfs de tong, wordt koud, zynde een teeken, dat de levens-beweging zoo zeer verminderd is, dat daar door die deelen haare natuurlyke warmte verliezen, welke door deze beweging moeſt onderhouden worden. Ten laaſten wordt ook de *Byzondere beweging* * der ingewanden als uitgedooft: maar omdat yder deel zyne byzondere beweging heeft door invloed der geeſten, gebeurt het wel, dat die alle niet te gelyk en evenveel haare bewegings-kragt verliezen. De beweging tot de ademhaling en in de long wordt zwakker, het welke zy bewyzen met haar korte en benaude ademhaling. De maag duwt de ingenomen ſpys niet voort, maar laat die daar in zitten, alleen maar kunnende het dunne voort duwen, wordende het dikke op een gepakt. Nademaal alle deze bewegingen afhangen van den invloed van bekwame geeſten, vloejende door de ze-

* *Motus particularis.*

zenuwen, zoo is men verzekert dat de oorzaak van deze ziekte of de geesten wegneemt, of zoo verandert, dat zy onbekwaam worden om deze beweging te bevorderen.

4. *En teekenen geeft van verrottinge.* Onder de zekerste teekenen van verrottinge is de *stank;* deze is alleen genoeg om te bewyzen, dat de vochten en zachte deelen verrot zyn. Dit weet yder een wel, dat als het vlees, vet, bloed, afgang eenen buiten gewonen en zeer lelyken stank uitwerpt, dat hier eene verrotting is voorgegaan. Deze vindt men in de mest, zomtydts ook in den melk en adem, en als het beest geopent wordt, is de stank onverdraaglyk in alle ingewanden. Ook vindt men de overige teekenen van verrotting hier by: want verrot vlees en ingewanden worden zwartachtig en laaten zig gemakkelyk verbryzelen; alle welke teekenen in alle beesten voor en na den dood gevonden worden, laatende het bloed niet ongeschonden, 't welk veelmalen dun en stinkende uit de neus loopt.

5. *Waar*

5. *Waar door na verscheidenheit van de meest beledigde deelen byzondere teekenen komen.* Deze verrotte en allengskens scherper wordende stof, meerder na het eene als andere deel gebragt door den gemeenen omloop des bloeds, geeft byzondere teekenen op, welke niet alle nodig zyn na te gaan, nademaal het niet kan dienen tot nadere ontdekking van de verborgene oorzaak; daarom zullen wy hier maar eenige voorstellen. Op de Oogen vallende, doet die door prikkeling rooder worden, of veele traanen en bedurven slym uitwerpen, en de Oogleden zwellen. Doet de geprikkelde Neus druipen. De Tanden waggelen, verliezende het tandvlees zyne taaiheit. De Tong wordt zomtydts met eene vuile taaje slym bezet, dat eigen is aan alle verrottinge. In de Maag doet zy al de eetlust verdryven, en het geen daar in is, in eene verrotte stof schielyker overgaan, insgelijks ook in de Darmen. Maar in de Long komende en die prikkelende doet hoesten. En nademaal de verrotting veel lugt voortbrengt, zoo vindt men alle dee-

len

len als opgeſpannen en met lucht vervult.

Als men het verhandelde, opgemaakt uit de verſchynſelen, nagaat, moet men zekerlyk beſluiten, dat deze ziekte behoort tot de verrotting, met dit onderſcheid, dat de gewone verrotting als van zelve komt in ſtilſtaande vochten en zagte lichamen, die met de by komende warmte vermeerdert wordt, en met de koude vertraagt en als geheel ſtil ſtaat in haaren voortgang. Maar in de ziekte der Beeſten wordt zy verwekt door bymengen van iets dat vlug is, en bedaart ook niet met de koude: zoo als men gezien heeft, dat zelfs in den tydt van vriezen veele beeſten zyn beſmet geworden en geſturven.

Hoe dat nu geſt of zuurdeezem een geheele klomp kan doen geſten, en een weinig verrotte ſtof veele andere kan aan het rotten maken, dat is iets dat van niemandt na waarheid is uitgelegt en bewezen: maar daarom laat men niet na te zeggen en te beveſtigen dat zulks

ge-

geſchiet: en geeft evenwel gelegentheid om de verrotting en geſting te vermyden of te wederſtaan.

Wy weeten door de proeven, dat deze byzondere Verrotting niet van zelve voortkomt, maar dat die wordt medegedeelt, voornamentlyk door het overbrengen met de lugt: waar uit wy zeker leeren, dat de beeſten zich moeten vermyden gemeenſchap te hebben met de beſmette lucht, dat het zekerſte behoudmiddel is om deze ziekte voor te komen. Daarom moet yder na gelegentheit van zyn woning zorge dragen op alderlei wyſe, dat 'er geen gemeenſchap blyft tuſſchen de lucht van gezonde en beſmette beeſten, of met haar drek, of andere uitwerpzelen.

Met den voortgang van alle verrottingen is het zoo gelegen, dat zy door mededeelinge zelfs niet vermindert wordt: want alſchoon door een beeſt hondert beſmet zyn geworden, dat vermindert daarom de verrotting niet in het eerſte beeſt. Ten anderen hoe langer de verrotting geduurt heeft, hoe het

ver-

verrotte ook meerder afwykt van zynen voorigen gezonden ſtaat, en hoe die ook kwaadaardiger wordt, en vaardiger om andere gezonde beeſten aan te ſteken. Daarom vindt men veele ingewanden verrot, welke in den beginne zoo zeer niet waren bedurven. Men moet ook het geſturvene beeſt niet boven de aarde houden, omdat de verrotting zelfs in het doode beeſt voortgaende dies te kwaadaardiger zoude worden, en vaardiger om andere te beſmetten. Het is dan noodzakelyk, dat zoo een beeſt met al het geen dat door dit beeſt beſmet is geworden, ten eerſten diep onder de grond wordt begraven, op dat geene beſmette lugt, met de lugt, die men inademt, kan gemengt worden.

Byaldien men de beſmette lugt niet kan vermyden, zoo zyn twee wegen tot verhoedingh: eerſtelyk dat men de lugt zelve zuivert van deze vlugge beſmettinge, ten anderen dat men de lichamen van de beeſten zoodanig herſtelt en verſterkt, dat zy door de beſmette lugt niet worden aangedaan.

De

De lugt te zuiveren ſchynt gemakkelyk, maar het heeft nochtans veele zwarigheden in zich; het zekerſte dat men weet om de vlugge beſmetting weg te nemen is de vlam. Daarom is het ontſteken van Buskruid in de ſtallen het beſte middel. Maar omdat de lugt veelmalen verwiſſelt, is het noodig dat dit ten minſten tweemalen daags geſchiede. Het andere middel is, iets onder de lugt te mengen dat deze verrotting ſtuit of uitdooft. Maar omdat tot nog toe niets gevonden is, dat door zyn bymengen verrot vlees in gezont vlees verandert heeft, zoo kan men op deze verdoving of verandering niet veel ſtaat maken: en het is ook te denken, dat zulks nooit gevonden zal worden. Daarom moeten wy ons vergenoegen met het bewaren van de lugt, dat de vlugge beſmetting daar in zwevende niet erger wordt. Deze moeten ook middelen zyn, die zich met de lugt kunnen vermengen, want het zeezout bewaart het vlees en de vochten wel tegen de verrotting, maar men

kan het niet onder de lugt mengen. Dog zuure geesten als van azyn en zwavel, en de rook van gebrandt harst of pek kunnen zich onder de lugt vermengen, en wederstaan den voortgang van de verrotting. Hier by zoude men de uitdroging kunnen voegen, maar dit kan in levendige beesten geen plaats vinden.

Behalven dan het branden met Buskruid schiet tot bewaring van de lugt over de zuure damp en rook van harst. De eene zal voordeliger in de eene zoort van verrotting zyn dan de andere, maar omdat nog niet bepaalt is, welke zoort van verrotting het is, of die best zal luisteren na het zure of na het harsachtige, kan men voor tegenwoordig beide toestaan en in het werk stellen. Alleen is dit in de rook van de zwavel nadelig, dat zy zeer hinderlyck is voor den adem, en daarom in dit geval geheel moet achter gelaten worden. Wie van de twee overige meest te pryzen is, zal uit het vervolg kunnen besloten worden, wanneer wy de aart van de

verrotting wat nader hebben ingezien.

Met de zelfde zoort van middelen, als men de lugt bewaart tegen den voortgang in bederving, moet men ook de beeſten bewaren, de zelve of zuure of harſachtige middelen laatende gebruiken; in dit geval kan ook het zee-zout en ſalpeter ingegeven plaats hebben. Doch eer wy ons hier in bepalen, moeten wy de byzondere aart van verrotting in deze ziekte nader in zien.

Uit het voorige is genoeg bekent, dat de beſmettende oorzaak vlug is, met de lugt kunnende vervoert worden, zonder haar quaadaartige kracht te verliezen; dat deze met de vochten van het beeſt vermengt de zelve zoo doet veranderen, dat men tuſſchen deze en de gewone verrotting weinig verſchil ziet, als alleen, dat deze ſchielyker voort gaat, en niet zonder onderſcheid de vochten van alle dieren aangrypt, gelykerwys geſchiet in de gewone verrotting; dat deze beſmettende ſtof

 door

door het gantſche lichaam gevoert wordt.

Hier uit leert men wel, dat deze ziekte een zoort is van verrotting, maar dat evenwel deze ſtof iets byzonders heeft, daar zy in afwykt van de gewone bederving. Dit byzondere is onmogelyk te beſchryven, en wordt maar alleen door eenige byzondere kenmerken ontdekt. Wie kan nagaan het byzondere, in de *kinderpokjes*, *mazelen*, *ſcheurbuik*, *gedurige-* en *tuſſchen-pozende koorts*, de *beet van een dolle hond*, en diergelyke meer? men weet daar van dit maar alleen, dat yder afzonderlijk zyne byzondere uitwerkzelen geeft in het levendige ligbaam, welke ontdekte zichtbaare uitwerkzelen ons aanwyzen, dat 'er de eene of andere verborgene oorzaak in het lichaam heerſcht. De eene word gelooſt onder de gedaante van etter, de andere van ſchilferen, en wederom de andere onzigtbaar. Men heeft ook in de beeſten, welke herſtelt zyn geworden geene zichtbare teekenen gevonden, doch zommige zyn met vurigheit

heit uitgeſlagen en zoo herſtelt, wanneer het beſmettende, op de wyſe als in de mazelen, met de vochten na de huid gedreven eenige ſcherpe en bedorvene vocht had nagelaten.

Nu zoude het de tydt en plaats zyn, om uit deze opgegevene byzondere oorzaak het tegengift af te leiden. Maar hier moeten wy ſtilſtaan. Tegengiften worden door geene redeneeringen gevonden, maar door proeven. Hoe lang heeft men niet te vergeefs gezogt na een tegengift in de *kinder-pokjes*, *gedurige koorzen*, *mazelen*, en meer andere ziekten. Alſchoon men tegen deze ziekten alderlei middelen heeft gebruikt, heeft men nogtans geen middel gevonden, 't welk by voorbeeld de beſmettende oorzaak van de pokjes zoo heeft weg genomen, dat 'er geene pokjes zijn gevolgt. Daarom kan men ook niet verwachten, dat in dezen tydt iets gevonden zal worden, dat de beſmettende oorzaak onder het Rundvee zal ten onderen brengen, zoo als in een Tegengift vereiſcht wordt.

Omdat dan deze manier van genezing als ondoenlyk voorkomt, en maar by geval gevonden wordt, zoo die eenmaal getroffen wierd, zoo zal het best zyn den weg in te slaan, welk moet gehouden worden in eene oorzaak, waar in geen tegengift bekent is. Het eerste deel van deze genezing bestaat in het vermyden van de besmettende oorzaak, dat boven is aangewezen; het ander deel in het wegnemen van deze zelfde oorzaak, wanneer zy alrede met de vochten van het beest vermengt is.

Laaten wy ons voorstellen een beest, onder wiens vochten deze besmettende stof is gemengt geworden, welke stof men door geen Tegengift kan verdooven of veranderen. Dan schieten 'er twee wyzen over. Eerstelijk de werking van de natuur, gelyk in de *pokjes* en *mazelen*, welke deze stof bewerkt en door de huid uitwerpt, waar in men maar alleen zorge draagt, dat 'er geen te groote beweging zy, die alles verderft, of te kleine beweging, die niet magtig zoude zyn de besmette

stof

ſtof na de huid te brengen. De Andere wys van genezen is door hulpmiddelen, welke de ſtof lozen buiten het lichaam.

Als men de eerſte geneeswys wilde volgen, dan zoude men verwarmende en prikkelende middelen moeten gebruiken, daar men in de kinderpokjes en gedurige koortzen verkoelende middelen geeft, omdat in deze gemenelyk door te groote levens beweging alles wordt om ver geworpen en verbrooken, als blykt uit de brandende hitte, waar mede deze ziekte gedurig verzelt is: maar in deze ziekte der Beeſten, daar een zwakker pols is, en de uitwendige deelen koud zyn, heeft men meer te vreezen, dat de zwakke beweging de beſmettende ſtof niet na de huid zal dryven, dan dat men uit te groote beweging iets kwaads te wagten had.

Daarom ziet men wel, dat men in het gebruiken van de overige middelen, te gelyk moet gade ſlaan, dat de zelve niet te zeer verkoelende

zyn, nademaal men daar door zoud verhinderen het dryven van de besmettende stof na de huid, om aldaar te lozen. Het is wel waar, dat de beesten langer zullen in leven blyven door het gebruik van verkoelende middelen, om dat die den voortgang van de verrotting verhinderen, maar dat is geen genezen; deze besmettende stof, als zy in het lichaam wordt gehouden, zal evenwel den dood aanbrengen, het welke meerder te vreezen is, als door verkoelende middelen de uitdryving wordt verhindert, dan als men de lozing tracht te bevorderen door verwarmende middelen.

Het ander deel van de genezing bestaat in het lozen van deze besmette stof. Hier in heeft men te letten, dat eerstelyk de voortgang van verrotting wordt wederhouden door middelen, die deze lozing niet verhinderen. Ten anderen, dat men nagaat, door welke lozing dit best kan verricht worden. Het een en het ander zullen wy onderzoeken.

De Middelen, die den voortgang van ver-

verrotting wederſtaan, zyn veelderlei, als boven al is aangewezen: maar zommige van deze hebben te gelyk eene verkoelende en andere wederom eene verwarmende kragt. Dat is, zommige van deze doen de Levensbeweging te gelyk vermeerderen, en andere doen die te gelyk verminderen: wordende de Levensbeweging alzoo wel gekent uit koude en brandende hitte in een levendig lichaam, als uit het ryzen van de vocht in een Thermometer de warmte, en uit het zakken de koude van de lugt wordt geleert; want na mate van de Levens beweging wordt ook de warmte vermeerdert in een levendig lichaam. Daarom is het onderzoek van minder of meerder warmte eene nuttige zaak om te weten, of er gebrek, dan of 'er groote beweging is, opdat men hier na zyne middelen ſchikke, die wat mindere of meerdere beweging maken. Wien van twee men moet gebruiken, leeren ons de teekenen in de Beeſten klaar, omdat wy vinden, dat de ooren, hoor-

nen, ſtaart, en in zommige de tong, koud zyn, waar uit men zeker weet, dat 'er een gebrek van levens beweging is. Men zal dan middelen gebruiken, die den voortgang der verrotting verhinderen, als *azyn*, *ſalpeter*, *zeezout*, *koperroot*, *aluin*, *hars*, *terbentyn*, *pek*, *brandewyn*, *zuure geeſten*, en diergelyke; deze alle beletten den voortgang van verrotting, zoo als de dagelykze ondervinding leert, in het bewaren van vleeſch en deelen van dieren. Maar hier handelt men met levendige dieren, waar in het leven moet bewaart worden, en waar in de teekenen ons leeren, dat alrede de beweging te weinig is, waar in wy weten, dat eene beſmettende ſtof is, die moet uitgeworpen worden, dat zonder de levens beweging niet kan verricht worden. Daarom moet men uit de verrotting-wederſtaande middelen alleen die uitkiezen, welke veilig mogen ingegeven worden, en die deze verminderde beweging niet geheel uitdoven, en zoo buiten ſtaat ſtellen, om de beſmettende ſtof uit te wer-

werpen. Als men de proeven nagaat met *ſalpeter*, *koperroot*, *alum*, en *zuure geeſten* genomen, dan bevinden wy in ons en alle levendige dieren; dat daar door een koude verwekt, en bygevolg de levens beweging vermindert wordt, dat hier in nadeelig is, zoo als boven bewezen is. Daarom, alſchoon de eene eigenſchap voordelig is, moet men evenwel deze middelen nalaaten, omdat zy door haare verkoelende kragt te veel nadeel aanbrengen. De *azyn*, waar toe men ook het *zuur wei* en *karnemelk* mag brengen, heeft byna geene verkoelende kragt, en daarom heeft men ook bevonden, dat het geven van deze middelen, zeer goede uitkomſten gehadt heeft, als men maar te gelyk bezorgt door verwarmende middelen, dat hier door te gelyk zweet of pis bevordert wordt, waar door teſſens het beſmettende wordt uitgeworpen. Hierom is het zoo vreemt niet, dat de Oude hunne middelen tegen de peſt bereideden uit *azyn* met eenige *verwarmende middelen* toebereit. En deze wys van genezen

zen is ook prys waardig in heete landen, en daar men ziekten of peſt krygt door overmaatige hitte en verrotting. Daarom zoude het dienſtig zyn, dat men de beeſten deze zuure middelen van azyn, wei, karnemelk liet gebruiken nevens een verwarmend middel, dat de levens beweging vermeerdert.

De *Harsachtige* middelen en *Terbentyn* doen mede de verrotting wederſtaan, en hebben te gelyk eene verwarmende kragt, en daarom ſchynen zy meerder voordeel te beloven, als onder zal blyken in de genezing zelve.

Was deze ziekte maar alleen eene gewoone verrotting, welke voortſpruit door haare eigene inwendige beweging, dan zouden deze middelen genoeg in ſtaat zyn, om de ziekte onder het Rundvee voor te komen: maar daar is nog eene beſmettende ſtof onder de vochten gemengt, zonder welke te lozen, men vruchteloos alle verrotting-wederſtaande middelen gebruikt, die maar alleen geſchikt zyn

om

om den ſchielyken voortgang te ſtuiten. Men moet derhalven op de ontlaſting van deze ſtof bedagt zyn, en daarom moet men overwegen, op wat wyſe, door wat middelen, en door welke wegen deze lozing kan verricht worden. Wy zullen daarom van de eenvoudigſte beginnen.

Het *aderlaten* of aftappen van bloed kan vaardig verricht worden, en het ſtaat in onze macht veel of weinig uit te laaten: maar of men daar door voordeel of nadeel te wachten heeft, is gemakkelyk na te gaan. Het oogmerk van deze lozing is om de beſmettende ſtof, door de lugt aan het bloed en andere vochten medegedeelt, weg te nemen. Maar als men al onderſtelt, dat de beſmettende ſtof egaal verdeelt is door al het bloed, dan is het zeker, dat men maar zoo een deel daar van kan wegnemen, als de vergelyking is van het afgetapte bloed, tegen het overblyvende: en omdat al het bloed en vochten, die beſmet zyn, niet kunnen afgetapt worden, zoo is het zekerlyk, dat men op de-

ze wyſe het beſmette niet geheel kan weg nemen. Te willen ſtellen, dat het beſmette maar alleen zoude huisveſten in dat deel van het bloed, 't welke afgetapt wordt, heeft zoo weinig klem, als of men zeide, dat het bleef in het overige bloed, en verliet het bloed dat uitvloeide. Waar uit blykt, dat men niet moet aderlaten om al het beſmette weg te nemen: en nademaal een weinig zuurdeezem de gantſche klomp doet geſten, zoo is ook het overgeblevene genoeg in ſtaat om het overige bloed te bederven. Daarom moet men met een gantſch ander oogmerk aderlaten, willen wy ons daar van wat goeds beloven. De grootſte uitwerking, welke wy van het aderlaten bekomen in hevige ziekten, is, om de te groote hitte en bloedloop te temperen, te maken dat het op een- gepakte en ligt- ſtollende bloed ontbonden en vloeibaarder wordt, dat het uitgelaten bloed niet meer zoo een taaje huid boven op maakt, als het koud geworden is. Maar als men deze ziekte nagaat, zoo

vin-

vinden wy geen groote hitte of bloedloop, maar daar en tegen koude en een zwakke vloed, en het uit gelaten bloed van die beeften maakt geen korft, waarom men zonder reden bloed aftapt. Zoude men niet liever denken, dat de Aderlating nadeelig was, om dat zy de zwakheit en koude vermeerdert, en wegneemt die bewegende oorzaak, welke het befmettende moet uitwerpen. Uit deze reden kunnen wy niet anders nagaan of men zoude volgens de gronden van de geneeskonft het Aderlaten moeten agter laten, en op andere bekwamere lozingen bedagt zyn.

Het naafte dat hier op volgt, is het *Purgeeren* of Buik zuiveren. Dit zyn middelen, welke in de darmen voornamentlyk eene meerdere beweging maken, waar door het geene daar in befloten is, en daar na toe vloejen kan, door den endeldarm wordt uitgeworpen. Dit is eene heerlyke lozing, wanneer het befmettende fchuilt in de vochten, welke in de darmen bewaart worden, of in die, welke zig in de Darmen

lo-

lozen. Maar of dit Besmettende wel voornamntlyk hier in schuilt, daar aan mag men zeer twyffelen. Eerstelyk om dat het denkelyker is, dat de besmetting is geschiet door het inademen van de lugt, en daarom wel in de Long, maar niet in de darmen. Ten anderen, omdat het vlugge, zoo als deze besmetting is, gewoon is te gaan na de huid en long, maar niet na de darmen om geloost te worden. Daarom kan men geene verwagting hebben, dat de besmettende stof door purgeer-middelen zal geloost worden. Evenwel kunnen deze middelen van nut zyn, byaldien door de zwakke beweging van maag en darmen veel spys en kwade stof is opgehoopt geworden, waar door de ingegevene middelen al zouden verdorven of verandert zyn, eer zy in het bloed overkwamen. Daarom oordeelen wy dienstig, dat zoo dra, als men aan de verloorene eetlust, huiverigheit, en moejelyke ademing gewaar is geworden, dat een beest door deze ziekte is aangegrepen, dat men dan ook ten eersten

ſten het beeſt ingeeft eene purgatie N° 2, waar door het geene in de maag en darmen gebleven is, wordt uitgeworpen, op dat de overige middelen door het overgeblevene niet worden bedorven: en opdat deze ſtof in de maag en darmen blyvende niet zoude rotten, en zoo de ziekte vermeerderen. Omdat 'er verſcheide zoorten van purgeer-middelen zyn, zal men beſt doen de zulke uit te kiezen, welke te gelyk de verrottinge wederſtaan, en de werkinge der maage en darmen bevorderen.

Eindelyk komt men tot de *Pis*-en *Zweet-dryvende* middelen, waar in wy meenen, dat men de lozing moet zoeken. Het is uit het voorige genoeg bekent, dat de beſmettende ſtof gemengt is met de vochten van het beeſt en zoo rond gevoert word tot alle deelen, even als een vergift, dat niet kan door de kragt van het levendig lichaam te onder gebragt worden, en waar tegen tot heden toe geen Tegengift gevonden is, en denkelyk ook niet gevonden zal worden, waar

door het zoo verandert wordt, dat geene ſchade meer doen kan. Hierom was alleen maar overig, alle middedelen aan te wenden, om het te lozen. De Lezer begrypt zeer wel, dat men geene lozinge kan maken van een algemene vocht, dan door een werktuig, dat deze hoedanigheit heeft, namentlyk geſchikt om deze gantſche maſſe te zuiveren van het geen daar in niet wel geſtelt is. Hierom hebben wy het aderlaten afgekeurt, omdat die maar een deel van het goede en kwade te gelyk wegnam; en de genezing niet gezogt in het purgeeren, omdat de vochten na de darmen vloejende niet geſchikt zyn om het bloed te zuiveren, maar de ſpys te bereiden. Daar en tegen zyn de nieren en de huid, en miſſchien te gelyk de uitwaaſſeming van de longe, de waare werktuigen, waar door eerſtelyk van het aangebragte bloed enz. dat wordt afgeſcheiden, 't welk onnut is, en vervolgens ook uitgeworpen. Hierom ziet men altydt die gelukkige lozing in hevi-

ge

ge ziekten gefchieden door de zweet en pis, en by geval ook door het rachelen, maar nooit door den afgang; tenzy het kwaad afzonderlyk fchuile in de ftof, welke in de darmen wordt opgehouden, of daar na toe vloeit, als is de gal. Maar in de kwade ftof door het gantfche lichaam verfpreit gebruikt de natuur de huid en nieren, om zich daar van te zuiveren.

Omdat niet alle, die dit Onderzoek zullen lezen, en daar over oordeelen, in de geneefkunde zoo ver gevordert zyn, dat zy het zonder een voorbeelt te recht kunnen verftaan, daarom zullen wy dit met een algemeen voorbeelt ophelderen. Wy vergelyken het befmette bloed by water, waar onder eenig zout vermengt is; niemandt is in ftaat om dit water van het zout te beroven, en zuiver te maken, nemende daar af een klein deel, zoo als men doet in het aderlaten aangaande het befmette bloed; want dat overfchiet, blyft even zout als van te vooren: ten anderen, als men dat zout water door

een teems of vloeipapier laat druipen, het zal zyn zoutigheit behouden als voorheen; zoo ook het besmette bloed gaande door een werktuig, dat door den Almachtigen Schepper niet geschikt is om het onnutte van het nutte aftescheiden en uit te werpen, zal nooit gezuivert worden van het besmettende, dan alleen door dat werktuig, 't welk het onnutte van het nutte kan afscheiden. Zoodanige twee voornaame werktuigen vinden wy in de levendige lichamen, het eene dat den naam van Pis; het andere dat den naam van Zweet en Ongevoelige Uitwaassemіng bekomen heeft.

Hier uit blykt, dat als men wil het bloed zuiveren van het besmettende, dat een van beide deze lozingen, of alle beide moeten vermeerdert worden. Het welk op twee wyzen te gelyk verricht wordt; eerstelyk moet gegeven worden veel vocht, strekkende als tot een voerman voor beide; dit geeft men warm en overvloedig, veelmalen op eenen dag, opdat in het

beeſt door de koude, de overgeblevene weinige kragten niet geheel zouden uitgedooft worden. Ten anderen gebruikt men middelen, welke de ondervinding geleert heeft, dat pis en zweetdryvende zyn, met dit oogmerk, of zoo niet te gelyk het beſmette konde gelooſt worden. Maar omdat men het gantſch beſmette bloed niet kan op eenmaal zuiveren, en omdat ook al het bloed en andere vochten niet op eenmaal gaan door de vaten van de nieren en van de huid, zoo is het noodig, dat men eenige dagen volhart in het geven van deze middelen, ten minſten alle morgenden en avonden, tot dat al het beſmettende is uitgeworpen.

Omdat men veel nadeel heeft uit den voortgang der verrottinge, is het ten hoogſten noodig, dat men ook te gelyk zulke middelen verkieſe, welke de verrotting wederſtaan, pisdryvende zyn, en doen zweeten.

Tot dus verre zal men in alles wel over een komen, dat het middelen moeten zyn, welke de Verrotting weder-

derstaan, en deze twee lozingen maken, en wel voornamentlyk door de zweet en ongevoelige uitwaassеming; maar welke middelen hier toe verkoren moeten worden, schynt als nog wat twyffelachtig. Omdat reets bewezen is, dat in deze ziekte gebrek in beweging is, zoo is het ligt te begrypen, dat men diende te vermyden dat zoort van middelen, welke zeer verkoelen, dat men de beesten moet dekken tegen de koude, dat men die moet laten zweeten en meerder pissen: alle welke dingen belet of wederhouden zouden worden door verkoelende middelen: daarom kan men *Harsachtige* en *Balsemen* gebruiken, welke verwarmende zyn, doen wateren, en zweeten, en de verrottinge wederstaan. Maar of men te gelyk *zuure* middelen zal gebruiken, dan die, welke de Geneesheeren noemen *Alcalina volatilia*, komt hier in overweginge.

Indien de *zuure* middelen te gelyk den Adem zoo veel verlichten, als de *Alcalina volatilia* doen, zouden

zy

zy in alles meerder voldoen aan het oogmerk, maar omdat de adem zeer bezwaart is, en de *Alcalia volatilia* den adem zeer verlichten, dient men wel van de voorige af te wyken en gebruiken het middel N°. 3. en 4. voorgeschreven. Waar in dit is aantemerken, dat deze twee vochten afzonderlyk weinig reuks hebben, maar eenen sterken en doordringenden reuk, als zy onder malkanderen gemengt zyn. Hierom geeft men van yder afzonderlyk een groot bierglas vol wat warm gemaakt, opdat de vermenging in de maage mag geschieden, waar door zy haaren vluggen reuk eerst zullen voortbrengen in de maage, welke de vochten zeer na buiten zal dryven en helpen uitwerpen.

Als dit tweemalen daags verricht is, dan zal men daar op yder reis ingeven eenen Bol N°. 5. welke men met wat warm water of bier kan door spoelen.

Nu is nog overig, wat de Beesten dienden te eeten, en hoe zy bewaart

moeten worden. Omdat haare ingewanden zwak zyn, kunnen zy geen hooy verteeren, groente is overal, en voornamentlyk in dezen tydt, niet te bekomen; daarom is het dienſtig, dat men wat roggen of ander meel met water kookt, en zoo vochtig laat drinken: men mag ook wel brood in bier gekookt geven, en alles, dat ligt voedzel voor die beeſten is. Hier in beſtaat het geheim niet van de genezing; dit moet men maar doen, dat het beeſt onderwylen niet door gebrek van voedzel ſterft.

Het drinken, dat men geeft, moet warm of ten minſten laauw zyn, en byaldien het beeſt niet wil drinken, is het goed, wat zeezout onder het water te mengen: het beeſt moet veel drinken, op dat 'er vocht zy, waar mede het beſmette door de Zweet of Pis kan geloosſt worden.

Het dekken op het lyf is ten hooghſten noodig, omdat men daar door de zweet zal bevorderen, en de warmte in het lichaam houden. Het zal onnoodig zyn het dekzel en manier van

dekken te beſchryven, om dat yder dat moet doen na zynen ſtaat en gelegentheit.

Terwyl alle deze zaken verricht worden, is het dienſtig, dat men rook verſpreidt in de plaatſe, daar het beeſt of beeſten ſtaan, wordende gemaakt van middelen, die de verrotting wederſtaan N°. 1. om daar door den voortgang in de lucht te wederhouden, en de long te beſchermen. Deze rook mag zoo wel van de gezonde als beſmette beeſten ingeademt worden. Zy is daarom te prys waardiger, nademaal zy de long zelve raakt, die in alle het meeſt beſmet gevonden wordt.

Deze geneeſwyze en middelen moeten ten eerſten in het werk geſtelt worden, zoo dra als men maar eenig teeken van ziekte beſpeurt. Want byaldien de ziekte zoo lang geduurt heeft, dat de verrotting een begin gemaakt heeft in het een of ander ingewand, dan kan men geene herſtellinge afwachten, nademaal het de geneeskunde overtreft, verſtorvene

of verrotte deelen gezont te maken.

De middelen hier voorgeſchreven zyn zoo veilig, dat men die zoo wel in gezonde als zieke beeſten mag gebruiken, zonder daar eenig nadeel van te wachten. Daarom is het den Huisluiden te raaden, dat alſchoon zy onder haare beeſten de ziekte niet beſpeuren, zy evenwel dit middel eenen dag of twee gebruiken, tot voorkoming en bewaaring: nademaal het wel kan zyn, dat het Beeſt al beſmet is, maar daar van nog geene teekenen gezien worden. In dit geval ſlaat men het purgeeren met N°. 2. over, als onnoodig. Maar byaldien zy alrede hardlyvigheit gewaar worden, dan moet men in de voorzorge handelen, even als of de beſmetting al teekenen had opgegeven, behalven dat het niet noodig is, zoo lang achter malkanderen de middelen te gebruiken.

N°. 1.

℞. *Stipit: Nicotianæ* ℥vi.
Resinæ ℥ij.
M. F. Collectio.

N°. 2.

℞. *Absinthii* M. j.
Aloes ℥ß.
Aquæ ℥xv.
Coque, colaturam exhibe.

N°. 3. & 4.

℞. *Rad. Petasitidis*
Bardanæ ā ℥iij.
Aq. Comm. ℥LX.
Coque, dimidiæ colaturæ adde
Sal. Ammoniaci ℥ß.
Alteri dimidiæ
Sal. Cinerum clavell. ℥ß.
Serventur seorsim.

N°. 5.

℞. *Terebinthinæ* ℥ij.
Far. sem. Bardanæ q. s.
M. F. Boli ℥j.

GENEESWYZE EN GEBRUIK

der Middelen tot voorkoming en genezing der ziekte, onder het Rund-vee.

Ten dienſte van de Huisluiden.

MEn moet alle gemeenſchap van lugt en andere deelen vermyden met beſmette Beeſten.

Geene Menſchen of Beeſten moeten uyt beſmette Stallen in andere overgaan: als Menſchen dit niet kunnen vermyden, dan moeten zy haare kleederen verwiſſelen.

Als 'er omtrent gezonde Stallen een beſmette is, dan moet men de gezonde Stallen geſloten houden, ten zy die boven wind zyn.

Men zal de gezonde Stallen berooken alle avonden en morgenden met twee handen vol van N°. 1. in eene ſteene panne gelegt, met een kooltje vuers daar by.

Zo dra men de ziekte in een Beeſt beſpeurt, moet dat Beeſt op eene plaatſe apart gezet, de Stal gelugt en ſchoon ge-

gemaakt worden, dan wat Buskruid daar in ontſteken, en vervolgens tweemalen daags beroken met N°. 1.

Alle Meſt, Stroo, Zand, Pis, enz. dat van het beſmette Beeſt gekomen is, moet weggenomen en onder de aarde begraaven worden.

Zoo dra men bevindt, dat het Beeſt ziek is, moet men ingeven al de vocht van N°. 2.

Dan na verloop van een uur of twaalf ingeven een bier-glas vol uit N°. 3. en daar op ook een bier-glas vol uit N°. 4. (maar niet by malkander mengen eer het ingegeven word.) Dan ingeven de Bol N°. 5.

Dit ingeven moet geſchieden alle Morgenden en Avonden, tot dat het Beeſt genezen is.

Onder het gebruik van deze Middelen moet het Beeſt met een deken gedekt worden, en veel warm water drinken, waar in wat roggen meel gekookt is. Men moet de Stal beroken met N°. 1. De Meſt enz. onder de aarde begraaven. Deze Stal veelmaalen lugten, en beroken, als zy weder geſloten is.

Tot

Tot voorkoming mag men wel een dag of twee de zelfde middelen gebruiken, alleen achter latende N°. 2. tenzy het beeſt hardlyvig is, wanneer het ook moet gebruikt worden.

NB. De Apotheker moet de Nommers op de pakjes en fleſſen zetten, zoo als die boven de Recepten getekent zyn.

GEBRUIK DER MIDDELEN

tot voorkoming en genezing der ziekte onder het Rundvee,

Ten dienste van de Huisluiden.

Opgestelt door de Medicynsche Faculteit te HARDERWYK.

NEem *Terbentyn* een vierde van een pond, maak dit in eenen kop warm, en meng daar dan onder zoo veel *Lyn-koeken meel*, tot dat het een vast deeg is. Maak van dit deeg bollen, welke ontrent twee lood zwaar zyn.

Neem vervolgens vers uit gegravene *Pestileatie wortel* en *Klasse wortel* yder een vierde van een pond, en zuivere *Pot-as* 2 lood; kook dit een half uur in eene kanne bier en eene kanne water, giet dan de vocht door eenen teem of doek.

Zoo dra een Beest ziek geworden is, moet men ingeven eene van de boven genoemde bollen en eenen kop vol van de gekookte drank wat warm gemaakt; als men deeze drank

zal

zal ingeven, mengt men daar eerst onder yder reis een vierde loods *ſal Ammoniac*.

Deeze ingevinge moet geſchieden drie malen daags, tot dat het beeſt genezen is.

Als het Beeſt hardlyvig is, moet men het voor af eens purgeeren met een lood *Aloë* in eenen kop vol van de voorige drank geſmolten.

Wiens Beeſten nog niet ziek zyn, maar waar in men de ziekte verwacht, daar in moet men de zelfde middelen gebruiken, alleen maar alle avonden, vyf of ſes dagen achter malkanderen.

Men moet het ziek geworden Beeſt ten eerſten apart zetten, en met een kleed dekken, den ſtal zuiveren van allen drek, pis, enz. en twee malen daags beroken met wat *Tabak ſteelen* en *Hars* onder een gemengt en een kooltjen vuurs daar by gelegt in eene ſteene pan of ſchotel.

Als het Beeſt eenen dag of twee ziek geweeſt is, behoeft men deze middelen niet te gebruiken, omdat door het verrotten der ingewanden geene geneezing te wachten is.